

ténettudomány egyik jelentős teljesítménye, másfelől valódi hiánypótló kötet a hidegháború nemzetközi szakirodalmában, amelyben – ha a térségünkről van szó – sajnos, egy-két kivételtől eltekintve (Charles Gati, Bennett Kovrig, Stephen D. Kertesz) a szomszédos országok történelmi dominálnak a maguk sokszor sajátos szempontjai szerint írt művekkel.

Magyarics Tamás

Magyarország betagolása a szovjet érdekszférába*

Nem mondhatnánk, hogy a publicisztika keveset foglalkozna a 2. világháború utáni évek történetével, s elég sok dokumentumkötet, iratközlés is megjelent, amióta a titkos levéltárak kapui megnyíltak a kutatók előtt. Kormányulések, politikai pártok és pártközi értekezletek, bírósági tárgyalások vagy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, rendőrségi jelentések precíz publikálásától a helytörténeti, diplomáciai, életrajzi dokumentumokig, a levelezések és másfajta írásos emlékek közreadásáig sok kiadvány vetett fényt sokáig homályos ismereteinkre.

Más kérdés, hogy a politikai viták, a sajtópolémia résztvevői és többnyire a történelemkönyvek szerzői is megmaradnak beidegződött állóképeik bemutatásánál, nem is szólva a szubjektív magántörténelmekről; az újabb dokumentumközléseknek még azokat az iratait is ritkán veszik figyelembe, amelyek saját igazukat igazolhatnák.

Míg a hazai források publikálásában sok az eredmény, bár még több a tennivaló, kevésbé ismerjük az egykori megszálló hatalom levéltárait. Senki sem tagadja, hogy a háború utáni évtizedek magyar történetében döntő szerepet játszottak a moszkvai elhatározások, az ott az utóbbi néhány évben közzétett magyar vonatkozású dokumentum-közléseknek mégis csak kis hányada jelent meg magyar fordításban. Ignorálásuk sajátos reakció az egykor kötelezően megjelentetett, de senki által nem olvasott szovjet tananyagok, brosúrák, hivatalos kiadványok és üdvtörténetek könyvtárakat megtöltő áradatára.

Magyar kutatók az elmúlt másfél évtizedben többször is próbálkoztak az 1944–1948-as évek magyar vonatkozású szovjet dokumentumainak feltárással; munkájuk sok nehézségbe ütközött, de egyebek mellett a követi jelentések publikálása terén eredménnyel járt. Megjelent

* *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október–1948. június.* Szerk.: Vida István. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 384 p.

egy kötet is, magyar és orosz kutatók együttműködése eredményeképpen, akkor elérhető, változatos jellegű, de lényeges jelentésekkel.¹

Az itt ismertetett kötet tematikája és tartalmi szempontból vett gyűjtköre jól körülhatárolt, a közölt dokumentumok publikáltságát tekintve a körülményekhez igazodó sajátos összeállítást tartalmaz. Az iratok többsége ugyanis már megjelent nyomtatásban, csupán mintegy hatodrészü, amely az összeállítók kutatómunkája eredményeként most először kerül nyilvánosságra. Úgy egynegyedük olyan fontos dokumentum, amelyeket az elmúlt bő évtizedben Vida István folyóiratokban vagy gyűjteményes kötetekben tett közzé, egy-egy rövid, de eredményes moszkvai kutatófúrása eredményeként. A kötet mintegy felét adják azok a magyarul eddig publikálatlan okmányok, amelyek három fontos, nemzetközi feltűnést keltő orosz forrásközlésből származnak.² Természetesen az lenne kíváncsú, ha ezek a kötetek magyar fordításban is olvashatók lennének, de aki ismeri a magyar tudományos könyvkiadás jelenlegi helyzetét, az tudja, hogy ilyet kívánni könnyű, megvalósítani nehezebb.

Csupán féltucatnyi dokumentumnak jutott hely a nálunk is jólismert, nemrég elhunyt Tofik Iszlamov irányításával készült kötetből, amely az Erdély hovatarozásával, státusával foglalkozó, számunkra izgalmas viták történetét világítja meg a döntés éveiben. Az SZKP KB 1945 szeptemberében határozott – az 1943-ban alakított Litvinov-bizottság javaslatára – a trianoni magyar–román határ változatlanul hagyásáról. Ennek folyamányaként 1945 novemberében a moszkvai Külügyminisztériumban megnyugtatták a román nagykövetet, akinek megbízása volt felvetni az esetleges román–magyar határtárgyalások lehetőségét. Megmagyarázták neki, hogy ezzel csak rontanák pozíciójukat (78–80. dokumentumok). Majd Visinszkij külügyminiszter-helyettes 1946. januári bukaresti látogatásakor ugyancsak megnyugtatta Tătărescu külügyminisztert, aki cserében megígérte, hogy pártja, a liberális párt mindenben követni fogja a Román Kommunista Párt politikáját (82. dokumentum). A teljes alkalmazkodás, a lemondás Besszarábiáról és Dobrudzsa egy részéről és a véres magyarüldözések leállításának biztosítása árán érte el a román kor-

¹ *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948.* Szerk.: Izsák Lajos–Kun Miklós. Századvég Kiadó, Budapest, 1994.

² *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rosszizszkih arhivov 1944–1953.* Tom I. 1944–1948. Szerk.: T. V. VOLOKITJINA, T. M. ISZLAMOV, G. P. MURASKO (felelős szerk.), A. F. NOSKOVA, L. A. ROGOVAJA. „Szibirszkij Hronográf”, Moszkva–Novoszibirszk, 1997.; *Szovjetszkij faktor v Vosztocsnoj Jevrope. 1944–1953.* Tom I. 1944–1948. Szerk.: T. V. VOLOKITJINA (felelős szerk.), G. P. MURASKO, O. V. NAJMOV, A. F. NOSKOVA, T. V. CAREVSZKAJA. „Roszpen”, Moszkva, 1998.; *Transzilvanszkij voprosz. Vengero–rumünszkij tyerritorialnűj szpor i SZSZSZR 1940–1946.* Szerk.: T. V. VOLOKITJINA, T. M. ISZLAMOV (felelős szerk.), T. A. POKIVAJLOVA. „Roszpen”, Moszkva, 2000.

mány, hogy 1945 márciusában visszakarta a teljhatalmat Erdély felett, vagyis megszüntették az előző őszen a magyarság védelmében is bevezetett erdélyi szovjet katonai közigazgatást (40–41. stb. dokumentum).

A kötet közli (a *Vosztocsnaja Jevropából*) a Nagy Ferenc vezette kormányküldöttség Sztálinnal folytatott 1946. áprilisi tárgyalásának jegyzőkönyvét. Ismeretes, hogy itt Sztálin megengedett magának némi diplomáciai játékot, mikor hol ezt, hol azt mondta a 11 800 km² (Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad térsége) visszaadását kérő küldöttségnek. Gyakorlott diplomatákat nem tévesztett volna meg, hiszen az előző napon Molotov határozottan megmondta Gyöngyösi külügyminiszternek, hogy erre ne számítsanak (83–84. dokumentum).

Új adatokat tartalmaz a kötet a szlovákiai magyarok kitelepítése körüli tárgyalásokról. Ezek azért is lényegesek, mert nálunk eléggé elterjedt az a nézet, hogy az MKP elhanyagolta a határon túli magyarok sorsát. Ez a téves feltevés onnan eredt, hogy 1956 után vagy két évtizeden át Kádár túlzott óvatosságot tanúsított e téren – nem érezte magát egyenértékű partnernek a román és csehszlovák vezetéssel szemben. A Rákosi-féle vezetés a háború befejeződése után a többi magyar párthoz hasonlóan megtette, amit tehetett az erdélyi és főleg a szlovákiai magyarok védelmében, míg a kárpát-ukrajnai és jugoszláviai magyarok szenvedéseit valóban nem merte szóvá tenni.³

Gerő Ernő 1945. augusztus 2-án panaszos levelet írt Sztálinnak és Molotovnak a Beneš-dekrétum kapcsán.⁴ „Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága tájékoztatta Rákosi elvtársat a csehszlovák kormány azon szándékáról, hogy a közeljövőben egy dekrétumot tesznek közzé, amely szerint országban élő valamennyi magyart megfosztják állampolgárságától. Azonkívül azt is közölték velünk, hogy az említett dekrétum közlése után a csehszlovák kormány a magyar kormányhoz fordul azzal a javaslattal, hogy a Csehszlovákiában élő magyarokat cseréljék ki a Magyarországon élő szlovákokkal.” Gerő ismertetve a magyar, illetve szlovák kisebbség számarányát, azt írta: „Szlovákiában üldözik a magyarokat. A magyaroknak Szlovákiában megtiltották, hogy anyanyelvükön beszéljenek. Ott nincs egyetlen magyar iskola, egyetlen magyar újság. A magyarokat arra kötelezik, hogy a mellükön a ruhájukon megkülönböztető rávarrott »M« betűt viseljenek (magyar), és válogatás nélkül tömegével zárják koncentrációs táborba vagy kitelepítik Magyaror-

³ Vö. ZSELICZKY Béla: Beneš, a magyar-kérdés és a Szovjetunió, 1943–1948. Múltunk, 2005/2. 36–72.

⁴ 57. dokumentum. A levél először jelenik meg, közlése Baráth Magdolna Gerő Ernő életrajzához folytatott kutatásainak eredménye.

szágra. Mindez csupán az előkészítést jelenti a »lakosságcsere« jelsza-
va alatt valamennyi magyarnak az országból történő kitelepítésének.”

Rákosi is hiába fordult (ezzel egyidejűleg) a még Moszkvában működő
Dimitrovhoz, részletesen beszámolva prágai tárgyalásai sikertelenségé-
ről. Gerőnél politikusabban arra utalt, mennyire különbözik a szlovákiai
magyarüldözés a romániai és jugoszláviai nemzetiségi politikától, sőt
óvatosan célzott arra is, hogy a csehszlovák vezetést bátorítja Sztálin
háborús, a pánszláv érzelmekre ható propagandájának folytatása. Pedig
a szovjet hadsereg politikai főcsoportfőnöksége, nyilván Dimitrov érdeklő-
désére, megerősítette és tényekkel támasztotta alá Rákosi és Gerő
vádjait (58. dokumentum). Bár Rákosi tovább árulkodott a prágai és
pozsonyi vezetésre Moszkvában, a béketárgyalásokig csak részeredmé-
nyeket ért el. Ott – mint ismeretes – a szovjet delegáció nem támogatta
a magyar határmódosítási kísérleteket, de egyben több toleranciára szó-
lított fel a cseh és a román kormányt a magyarok iránt.

A kedvező fordulatot – különös ellentmondással – csak az új, 1947-től
érvényesülő szovjet hidegháborús politika hozta meg, amely szakított a
szláv nemzetek preferálásával és uniformizálta a lezárt lágeret. Felismerve
az új irányvonalat, amely hazánkat „egyenrangúvá” tette Csehszlová-
kiával, Révai József kihasználta a Kominform 1947. szeptemberi alapító
ülését arra, hogy itt közölt beszédében kemény, alapos bírálatban része-
sítse a szlovák nacionalizmust (118. dokumentum).

A kötet több új dokumentummal bővíti ismereteinket a párizsi béke-
tárgyalásokról, az azokat követő diplomáciai húzásokról, ám a legtöbb
közölt irat a magyar belpolitika manipulálására irányuló szovjet törek-
véseket és módszereket mutatja be. Miután éppen a budapesti szovjet
követség jelentéseinek nagy része már ismert, csak azokból idézünk,
amelyek magyarul itt olvashatók először. Több jelentésből kitűnik a kö-
vetség és a SZEB direkt beavatkozása a koalíciós vitákba. Puskin követ
1946. június 5-én számol be a koalíciós válság, Nagy Ferenc lemondási
szándéka ügyében folytatott tárgyalásairól. Tildy elnök aznap reggel
tájékoztatta őt: „Tildy rábeszélte Nagy Ferencet, hogy halassza el a rend-
kívüli kormányülés összehívását, amelyet ma reggel 10 órára terveztek, s
amelyen Nagy Ferenc le akart mondani [...] Most – mondta Tildy – a
másik szobámban tárgyalnak a pártvezetők [...] Tildy úgy véli, hogy a
koalíció válsága katasztrofális következményekkel járhat az országra
nézve. Tildy végezetül esküdni kezdett, hogy baráti érzelmekkel visel-
tetik a Szovjetunió iránt, bejelentve, hogy nem tartja kielégítőnek a Ma-
gyar–Szovjet Művelődési Társaság munkáját, személyesen fog foglal-
kozni a társasággal, hogy az hatékony tömegszervezetté váljon a magyar

népnek a Szovjetunió oldalára történő áthangolásában [...] A búcsúzás-kor Tildy megjegyezte, megy teljesíteni nehéz feladatát – kibékíteni egymással a pártokat.” (89. dokumentum.)

Néhány nappal később azt jelentette Puskín Szvirdov tábornokkal együtt; hogy a Kisgazdapárt „demokratizálása érdekében le kell választani a reakciós részt. E célból lehetségesnek tartják, hogy az FKGP-ből korábban kizárt Sulyok Dezsőnek és társainak engedélyezzék, alapítsanak »Szabadságpárt« néven új pártot, ahová átmehetnének az FKGP jobbszárnyának legreakciósabb elemei”, egyben aktivizálni kell a Nemzeti Parasztpártot „az FKGP falusi befolyásának csökkentése céljából” (90. dokumentum).

Puskín számos esetben beavatkozott a Szociáldemokrata Párt ügyeibe. Már 1945 júliusában hosszas vita után rávette Szakasitsot; ne a polgári, egyházi kapcsolatokkal rendelkező, a párt mérsékelt szárnyához tartozó Kiss Rolandot, hanem Rónai Sándort jelöljék közellátási miniszternek. Mikor Szakasits arra hivatkozott, hogy a pártvezetőség már jóváhagyta Kiss Roland ajánlását, „rámutattam Szakasits előtt, hogy az ilyen kérdések megoldásánál kívánatos lenne előzetesen figyelembe venni a mi észrevételeinket is – jelentette Puskín. – Továbbá megjegyeztem, hogy Szakasitsnak van elegendő tekintélye a pártban ahhoz, hogy ezt az ügyet másképpen oldják meg.” (51. dokumentum.)

Szakasits legalább megpróbált érvelni, vitatkozni. Marosán viszont, miközben rendszeresen informálta Puskint pártja belső vitáiról, a pártvezetőségi ülésekről, alaposan bemártva a szerinte jobboldali vezetőket (alkalmilag oda sorolva Kéthly Annát, sőt Böhm Vilmost és Ries Istvánt is), a fontos döntések előtt rendszeresen kikérte Puskín véleményét és azt igyekezett érvényesíteni, például az 1947-es választási koalíció ügyében (112. és más dokumentumok). Mikor azután a választásokon az SZDP a vártnál gyengébben szerepelt, Marosán ezt is azzal magyarázta: „a kampány hangvételét a jobboldaliak szabták meg, akik mindig is elleneztek az együttműködést a kommunistákkal. Nehéz nekem ilyen pártban dolgozni, közölte Marosán, lemondok a főtitkár-helyettesi posztról, s lehet, hogy kilépek a pártból. Azt ajánlottam Marosánnak, alaposan gondolja meg, mielőtt egy ilyen lépést megtenne.” (116. dokumentum.) Meggondolta.

A kötet időben az MKP és az SZDP 1948. júniusi egyesülési kongresszusának előkészületeivel, illetve Tito kiátkozásának előkészítésével zárul. Egyebek között megismerhetjük Révai József 1948. május 20-i megbeszélését Szuszlovval. Itt a Jugoszláviával való szakításról már befejezett tényként tárgyaltak. Révai buzgón helyeselte Sztálin döntését, kifejtette, hogy szerinte a jugoszláv vezetők trockisták, gyanúsán viselkednek, Anglia és az USA felé orientálódnak, és róluk szóló informá-

ciókat közölt. Felajánlotta, hogy az MKP „kész kezdeményező szerepet vállalni a Tájékoztató Iroda soros ülésének összehívásában, annak érdekében, hogy megvitassák a JKP és az SZK(b)P közötti viszony kérdését...” Egyben megpróbálta a Tájékoztató Iroda ülésén napirendre tűzni az MKP és a CSKP viszonyának kérdését. Szuszlov türelemre intette Révait, de nem zárkozott el az elől, hogy segítséget adjanak a Budapest és Prága közötti problémák feloldásához.

*

Ebben a rövid ismertetésben csak a kötet legérdekesebb új publikációiról számolhattunk be. Aki tehát fel akarja mérni, milyen sok, eddig homályos összefüggést világít meg a dokumentumok így összeállított együttese a háború utáni évek magyar történetéből, annak kézbe kell venni a kiadványt. Kíváncsi lenne, hogy anyagi lehetőség nyíljon a kötet alapjául szolgáló és a hasonló újabb orosz forráskiadványok magyarnyelvű megjelentetésére – a kutatók szakértelme és készsége már adva van.

Bár a szerkesztőket a jövőben is korlátozni fogja a pénzhiány és ennek következtében a kiadók behatárolt lehetősége vaskos dokumentumkötetek vállalására, kíváncsi lenne jobban ragaszkodni a forrásközlés hagyományos, tudományos szabályaihoz. Vagyis arra törekedni, hogy egy-egy kötet azonos fondból, fond-csoportból vagy levéltárból származó iratokat publikáljon, minél kevesebb szöveg-kihagyással, részlet-közléssel, bár a modernkori iratok terjedelme ezt egyes esetekben elkerülhetlenné teszi. Az ismertetett kötet tartalmilag érdekes és fontos dokumentumokat közöl, gondos a jegyzetelés, jók a fordítások, de jó lett volna a tudományos kiadás formális oldalára több gondot fordítani.

Felesleges és módszertanilag indokolatlan az alapos névmutatóban megadott rövid életrajzokat a lábjegyzetekben sok esetben megismételni. Rövidsége ellenére nagyon informatív a bevezető – Baráth Magdolna munkája –, de némileg bonyolult, hogy mellette még külön „szerkesztői megjegyzések” találhatók, feltehetőleg a szerkesztőként egyedül szereplő Vida Istvántól, noha – mint éppen ebből kitűnik – a szerkesztésben, fordításban, kutatásban, jegyzetelésben többen vettek részt – nekünk a „megjegyzésekben” szerepel.

A jó és alapos névmutatóban jobban lehetett volna ragaszkodni a régi elvhez, hogy a csak említésszerűen szereplő nevekkel, ha már úgyis jegyzetelve lettek, felesleges a névmutatót terhelni. (Például a névmutatóba felvették Dosztojevszkij, Pilnyák, Avercsenko orosz írók nevét, akikről csak megemlíti egy jelentés, hogy műveiket kiadták Magyaror-

szágon.) Ha Dosztojevszkij (mint Engels, Sztálin, Maniu vagy Makarenko) egy ugyancsak régi szokás emlékeként adatok nélkül szerepel a névmutatóban, akkor Kádár Jánosról miért készült részletes életrajz: az ő élete talán kevésbé ismert, mint Makarenkóé? Néhány esetben viszont hiányolunk egy-egy lényeges adatot – Atzél Ede báró román börtönben halt meg, A. Kollontaj a „munkásellenzék” szellemi vezére, Sz. Lozovszkij a Komintern egyik vezetője volt és halálának éve (1952) is ismert.

Ha a recenszensnek tere marad ilyen apróságokkal foglalkozni, azt mutatja: lényeges kifogása nincs a szerkesztés ellen, mert nem is lehet.

Hajdu Tibor

„Oly távol vagy tőlem és mégis közel”*

Aligha vetemedett még magyar történész arra, hogy egy népszerű rock-opera közismert sorát válassza egy szaklapban megjelentetni szándékozott írása címéül. Hogy mégis erre vállalkoztam, annak az a magyarázata, hogy Pataki Ferenc monográfiájának olvasása közben mindvégig úgy éreztem, mintha hatalmas belső feszültség dolgozott volna a szerzőben. Erre szeretnék utalni ezzel – a kissé banális és a témától némileg idegen – képpel, amely ugyanakkor érzékelteti az író különleges helyzetét. Miről is van szó?

Pataki Ferenc munkája több mint ötvenéves gondolkodói–emlékezősi folyamat végeredménye, messze a legszínvonalasabb munka, amelyet eddig a népi kollégiumi mozgalom történetéről írtak. De mielőtt bemutatnánk a mű nem kevés erényét és jóval kevesebb gyarlóságát, vessünk egy pillantást a szerző által vizsgált problémahalmazra.

A NÉKOSZ ma már kevésbé ismert betűszó, amely a 20. század egyik legeredetibb magyar politikai jelenségét takarja: a népi kollégiumi mozgalmat. Ahogyan Pataki Ferenc is rávilágít, a Horthy-rendszer második felében a nehéz szociális helyzetű, és tehetséges fiatalok felemelkedése, iskoláztatása jelentette az egyik legnagyobb kihívást. A politikai osztály reform iránt elkötelezett csoportjai és egyéniségei különböző módokon: ösztöndíjakkal, természetbeni adományokkal, szálláshelyekkel próbálták segíteni a szegény sorsú gyermekek előbbre jutását. Természetesen igen változatos elképzelések bukkantak fel ezzel kapcsolatban, legyen szó Németh Lászlóról, Mester Miklósról vagy Zilahy Lajosról. Mindamellet a Bolyai/Györffy Kollégium, majd az 1946-tól szárba szök-

* PATAKI Ferenc: *A NÉKOSZ-legenda*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 515 p.